ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE "İSTEK KİPİ" ÜZERİNE

Gürer GÜLSEVİN*

K O N U : "Dilek-İstek Kipleri" denen çekimlerin, Eski Türkiye Türkçesindeki (=ETTk.) durumu, (kullanılan ekler ve sınıflandırılması.)

S O R U / S O R U N : Fiil çekiminde kullanılan eklerin fonksiyonlarını tespit etmek, hatta bazan bu fonksiyonları birbirinden ayırt edebilmek oldukça güçtür. Özellikle vurgu ve tonlama, bazı eklere fonksiyon yüklemede son derece etkili olur. Özellikle ETTk. gibi sadece yazılı metinleri ile takip edebildiğimiz bir dönemdeki fiil çekimi eklerinin fonksiyonlarını belirlemek, vurgu ve tonlamadan yararlanılamadığı için, oldukça güçtür.

Bu dönemin fiil zaman ve kipleri, fonksiyonları bakımından gereği kadar incelenebilmiş değildir. Daha ziyade, gramerlerde, eklerin şekilleri ve genel görevleri verilmektedir. Kaldı ki, henüz Türkiye Türkçesi (=TTk.) gramerlerindeki zaman ve kipler de, doyurucu açıklama ve sınıflandırmalara kavuşturulmuş sayılamaz.

Bizim bu bildiride gündeme getirmeye çalıştığımız ETTk.de "İSTEK KİPİ" meselesi de, henüz TTk. gramerlerde de doyurucu açıklamalara kavuşmamış konulardandır. Bu yüzden, ETTk. dilbigisinde "İSTEK KİPİ" için önereceğimiz sınıflandırmaya girmeden önce, kısaca TTk.'deki "İSTEK KİPİ" sorunumuza değinmek istiyoruz. Bu konu ile ilgili olarak, özellikle, Türk Dil Kurumu'nun 1993 yılında düzenlediği "Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı"nda A. B. Ercilasun'un sunduğu bildiri ve o bildiri çerçevesindeki tartışmalar önemli bir yer tutar[1]. Konumuz o tartışmaların bütünü ile ilgili değilse bile, bazı açıklamalar, bildirimizdeki görüşlerimize destek mahiyetindedir. Bizim bazı düşüncelerimiz ise o bidiride verilmek istenenlerle uyuşmamaktadır. Biz, orada tartışılan konulara tekrar girmeden, özellikle ETTk.'deki kullanımların belirlenmesini amaç edindik.

Türkçede, "Dilek-İstek" başlığı altında 4 kip incelenmektedir. Dilbilgisi kitaplarımız, bunları:

	dilek-şart	gereklilik	istek	emir
1. teklik	otur-sam	otur-malıyım	(otur-ayım)	(otur-ayım)
2. teklik	otur-san	otur-malısın	**otur-asın**	otur-∅ (otur-un)
3. teklik	otur-sa	otur-malı	**otur-a**	otur-sun
1. çokluk	otur-sak	otur-malıyız	(otur-alım)	(otur-alım)
2. çokluk	otur-sanız	otur-malısınız	**otur-asınız**	otur-un (otur-unuz)
3. çokluk	otur-salar	otur-malılar	**otur-alar**	otur-sunlar

şeklinde sınıflandırır.

Yukarıdaki tabloda yer alan "dilek-şart" çekimindeki -sA eki, "şart" bildirdiği durumlarda asıl cümlenin yüklemi olamaz. Bu yüzden, "-sA ekinin şart bildirdiği durumlarda,

* AKÜ. Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi

[1] Ahmet Bican Ercilasun, *Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine*, "Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993) , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.61-72

KİP DEĞİL, ZARF-FİİL ÖZELLİĞİ TAŞIDIĞI ve bu yüzden de gramerlerimizdeki kip başlığı altından çıkarılıp zarf-fiiller konusuna sokulması gerektiği düşüncemizi daha önce yazmıştık[2].

Kipler bahsimizdeki bir diğer tartışma, - (y) A y I m / - (y) A l I m ekleri üzerinedir. Kimi dilcilerimiz, ***otur-ayım*** yapısındaki -(y)AyIm ekini "EMİR" kipi, kimileri ise (birinci kişi kendi kendine emredemez düşüncesinden hareketle), "İSTEK" kipi başlığı altında inceler[3]. "-(y)A + kişi" (-ayım / -asın / -a; -alım / -asınız / -alar) çekiminde, emir midir istek midir diye, yalnızca birinci kişi çekimleri tartışılır. Oysa, burada tartışılması gereken asıl konu, -(y)A ekinin 2. ve 3. kişi çekimleridir: Türkiye Türkçesinde

2. teklik kişi	**otur-asın**	**başla-yasın**	**ver-esin**
3. teklik kişi	**otur-a**	**başla-ya**	**ver-e**

gibi çekimler "yazı dili"nde gerçekten de yaygın olarak kullanılmakta mıdır? Yani,

Türkiye Türkçesinin standart ve karakteristik
"2. ve 3. kişi istek kipi çekimleri",
-(y)AsIn / -(y)A
şekilleri ile mi yapılır?

Bu sorunun cevabını kendi kendimize şu soruları sorunca bulabiliriz:

- "Asıl cümlenin yüklemi "istek 2. teklik kişi" (yani, gramerlerimize göre **-asın** eki) ile çekimlenmiş cümleler kurunuz."
- "Asıl cümlenin yüklemi "istek 3.teklik kişi" (yani, gramerlerimize göre **-a** eki) ile çekimlenmiş cümleler kurunuz."

Görülecektir ki, ***otur-asın / otur-a ; ver-esin / ver-e*** gibi yüklemlerle çekimlenmiş cümleler kurabilmek oldukça güçtür. Bu yapılarla kullanılabilecek örnekler, halk ağzına, deyimlere ve tarihî lehçelere uygun olsa bile, standart yazı dilimize yabancı olacaktır[4].

İkinci teklik kişi istek kipi için ***otur-asın*** gibi bir çekimi kullanmadığımıza göre:

1. ***otur-asın*** yapısındaki -(y)AsIn ekini dilbilgisi kitaplarımızın "İSTEK" bahsinde bulundurmamız doğru mudur?
   - Bizce, ***otur-asın*** yapısındaki -(y)AsIn ekini dilbilgisi kitaplarımızın "İSTEK" bahsinde bulundurmamız doğru değildir.
2. ***otur-*** fiilini "istek kipi 2. kişi" ile çekimleyememekte miyiz?
   - Her ne kadar ***otur-asın*** diye bir "istek kipi 2. kişi" çekimi olmasa bile, yine de biz Türkçemizde "***otur-***" fiilini "2. teklik ve çokluk kişiler"den İSTEYEBİLMEKTEYİZ. Bu durumlarda, 2. kişiye istek bildirmek için, gramerlerimizde "emir" diye verilegelen: **o t u r - ∅ / o t u r - u n** çekimleri kullanılmaktadır.

Bizce, Türkiye Türkçesi gramerlerinde "emir" ve "istek" için iki ayrı çekim verilegelmesi, hem şekil, hem de fonsiyonları açısından doğruyu tam yansıtmamaktadır. Şekil açısından bakarsak, ***otur-asın / otur-a*** gibi çekimler, yazı dilimizin gerçek istek kiplerini yansıtmamaktadır (Birinci kişi ***-ayım /-alım*** zaten tartışmalıdır). Fonksiyon açısından ise, zaten

---

[2] Gülsevin, Gürer, "Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine", Türk Dili sayı 467, Kasım 1990, s.276-279

[3] Konu ile ilgili geniş tartışma ve kaynaklar için, bkz. Ercilasun, a.g.m.

[4] Halk ağzında, deyimlerde geçen kullanışlar dışında, çok seyrek de olsa ***-asın*** ekine rastlanabilir: ***"Olayın bu şekilde bitmeyeceğini bil-esin." "Bil-esin** ki bu olay burada bitmez."* gibi. Bu örneklerde de hep aklımıza BİL-fiilinin çekimi gelmektedir. ***-esin*** ekini alınca da, zaten istekten ziyade "emir" fonksiyonu taşımaktadır.

"istek" görevinde, çoğunlukla ve sıklıkla, ***otur-∅ / otur-un / otur-sun*** gibi, "emir kipi" başlığı altında verilegelen ekler kullanılmaktadır.

otur-∅ / otur-un / otur-sun gibi yapılar, aslında "İSTEK" bidirir. İsteğin derecesine göre , bu, "EMİR", "DİLEK", "TEMENNİ", "DUA" vs. şeklinde karşımıza çıkar.

- *Bırak beni hürriyetime kavuşayım.*
  kavuşayım: istek (yapılmasını kendi adıma 2. kişiden isteyen ben'im)
  bırak : istek (yapılmasını 2. kişiden isteyen ben'im; burada bir emir söz konusu değil)
- *Bırak çocuğu hürriyetine kavuşsun.*
  kavuşsun : istek (yapılmasını 3. kişi adına 2.kişiden isteyen ben'im)
  bırak : emir (yapılmasını 2. kişiden isteyen ben'im)
- *Derhal benim yanıma gelsin.*
  gelsin : emir (yapılmasını 3. kişi için 2. kişiden isteyen ben'im)
- *Benim çayım açık olsun.*
  olsun : istek (yapılmasını 3. şey ile ilgili olarak 2. kişiden isteyen ben'im)

Aynı ek, hem emir, hem istek, hem gereklilik vs. bildirebilmektedir. Bunların farklı fonksiyonlar ifade edebilmesi, ancak;

- cümledeki diğer kelimelere
- kişiler arasındaki hissî ve hiyerarşik ilişkilere
- vurgu ve tonlamaya
- isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana
- isteğin derecesine
- isteğin gerçekleşmesi için müsamaha ve mecburiyete,

göre değişmektedir.

İ N C E L E M E :

Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilegelen
"Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini,
ETTK.'de, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür.
Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının, *ben* tarafından istenmesi" vardır.
ETTK.'de, tek bir şekil,
hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir.
Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temennî vs. göstermek için kullanılmıştır.

Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTk.'de *'nispeten'* emir (veya istek) için ayrı ek, gereklilik için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, ETTK.'de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir.

Bu yüzden, gramerlerimizde "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" diye ayrı ayrı verilegelen şekilleri, ETTk.'de "İstek Kipi" adı altında birleştirip incelemeye çalıştık. İlk bakışta, buna, *'bir kip için birden çok şekil bulunmamalıydı'* diye itiraz edilebilir. Ancak, sadece 'Gelecek Zaman' için, "-(y)A; -(y)AsI; -(y)IsAr; -(y)AcAK; -dAçI; -sA gerek" olmak üzere beş ayrı ek kullanıldığı düşünülürse, vermeye çalıştığımız yeni tasnif makul karşılanabilir, kanısındayız.

İ S T E K K İ P İ

Şu fonksiyonlarda kullanılır:

a. Dilek-istek bildirir.
b. Emir bildirir.
c. Gereklilik bildirir (*'gerek (kim) ... -(y)A'* yapısında olanlar).
ç. İstek yolu ile gereklilik bildirir.
d. Dua yolu ile istek bildirir.
e. Yalvarma yolu ile istek bildirir.
f. Temenni bildirir.
g. Tavsiye bildirir.
ğ. Tavsiyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca) .
h. Emir yoluyla gereklilik bildirir.
i. *'-mAk için ...'* anlamında maksat bildirir ('ki' ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde).
j. Tercih bildirir.
k. Serbestlik verildiğini bildirir.
l. Müsaade-icâzet bildirir.
m. Serzeniş yolu ile yönlendirme bildirir.

Aşağıda sıralanan eklerin herbiri, yukarıdaki fonksiyonların hemen hemen hepsi için de kullanılabilmektedir.

1. - (y) A

a. Dilek-istek bildirir

1. kişi teklik **-(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm**

- süçü içevem süçü delü **olavam** delü /nem var **verem** yele sini **dutavam** bir gün (SV.8,3); işid imdi saŋa vasfın **diyeyin** / işidicek çu dirsin ben **gideyin** (EMŞer.198); kan yiyici cân alıcı zâlimüŋ cevrinden **kurtaram** (Kelile.38r); merhem idüp gözüme **uram** (Tıb.Neb.83b.11-12); **varayın** ben de bugday **işleyeyin** / anda yaylayup anda **kışlayayın** (Harname.91); ben eyitdüm bir igne yurdusı kadar delükden **bakayın** didüm ve bakdum (MC.48a.5); ol deŋizüŋ balıkların süreyin anuŋ agzına **bıragayım** (MC.29b.13);

1. kişi çokluk **-(y)AvUz / -(y)AlUm**

- döndiler yehûdiye söylediler / ko anı biz **öldürevüz** didiler (ŞH.Yus.7,2); kanatlanup uçalum külli hevesden **geçelüm** / 'ayn-ı selvândan **içelüm** kuds-i mübârekdedür (EMŞer.377); bir zamân **yatalum uyuyalum** / uyanuban halvâyı biz **yiyelüm** (Aş.Paş.Hik.21); eyitdi ilâhî bizi ol tag üzere agdur **görelüm** ne var (MC.60a.3)

2. kişi teklik **-(y)AsIn**

- hemîşe saltanat tahtında pâdişâh **olasın turasın** didiler (MC.31a.7); iy şâh hoş olıcak oglan bulunur didi oglına kıy tâ ki hoş **olasın** (KVz.19a.5)

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**

- esen kaluŋ gönüldük hayr ile biz / nasîb ola **varasız** dahı hem siz (EMŞer.184); vasiyyet kıldum kim ben ölicek bu topragı balçık **idesiz** ol balçıkdan bir kerpüç **idesiz** başum altında **koyasız** (MC.5b.9-10)

3. kişi teklik **-(y)A**

- anı taŋrı 'aşkına kılgıl revâ / hak zamâne şerrini senden **sava** (Vrk.Glş.21,13,1171); altundan burun **düze** kim cerâhatı kokmaz oŋulur didi (Tıb.Neb.67b.14-15); ol gice tâ'at idem hak te'âlâ günâhlarum **yarlıgaya** (MC.81b.12)

3. kişi çokluk **-(y)AlAr**
- yine işit resûlüŋ hâlin iy cân / o kâfirler dilerler **dökeler** kan (EMŞer.135); k'ideler togru yollara irşâd / **bildüreler** nedür salâh u fesâd (Harname.7)

b. Emir bildirir

2. kişi teklik **-(y)AsIn**
- hak te'âlâ eydür yâ muhammed hâcetüm oldur kim benden çok nesne **dileyesin** (MC.39b.10)

c. Gereklilik bildirir (*'gerek (kim) ... -(y)A'* yapısında olanlar)

1. kişi teklik **-(y)Am**
- ammâ ben bu ılanı **gerek** bâgubân eliyile **öldürem** (Mrzb.22a.8)

1. kişi çokluk **-(y)AvUz / -(y)AlUm**
- **gerek ki** aŋa ölince **tapavuz** / yaramazlık kapusın yapavuz biz (Işk.8526)

2. kişi teklik **-(y)AsIn**
- çün göŋül murâdı hâsıl olmaga yüz dutduŋ **gerekdür kim** sâbit kadem **olasın** (Mrz.31b.6); **gerek kim** beni hazrete **kavuşdurasın** (MC.11a.3)

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**
- **gerek kim** ferrûha **gösderdesiz** yüz / ola zâhirde bir ü ma'nîde yüz (Işk.8526);

3. kişi çokluk **-(y)A**
- bu benî âdem **gerek** hâlin **bile** / taŋrıya yalvarmak nedür yolın bile (Aş.Paş.Grb.159,5); pes pâdişâh **gerek kim** taŋrı buyrugına **uya** ve kur'ânı îmân **idine** (Kelile.42r); bir kişi vezîr idinmek **gerek kim** anda iki haslet **ola** (KVz.25b.10)

ç. İstek yolu ile gereklilik bildirir

2. kişi teklik **-(y)AsIn**
- yûsuf kavlinde mâl yidi bâre **idesin** üç bâre arslıka **viresin** ve oglına **viresin** (Feraiz.64a.544)

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**
- ammâ sizden dilerem kim benüm vasiyyetüm **saklayasız** ve **bilesiz** kim yigrek gül göŋül gülistânında açılur (Mrzb.7b.1)

d. Tavsiyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca)

1. kişi teklik **-(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm**

- gönli dilemez ben **ne ideven** / cânı dartmaz ben **ne ideven** (SV.17,1); uş **ne kılayın** ve kalanın **ne eyleyeyin** (MC.77a.3); ilâhî alnında **ne yazayın** didi (MC.49b.6); aydur yâ baba **ne kılayum** (Behc.1,112)

2. kişi teklik **-(y)AsIn**

- resûl mihrâbı andadur **göresin** / namâz kılup ana yüzün **süresin** (EMŞer.274); iki 'âlem eger sinün olursa / **koyasın** 'âlemi anı **dutasın** (SV.25,3); gün bu gündür kim tâ'at 'ibâdetile **geçüresin** (MC.65b.8)

2. kişi çokluk **-(y)AsIn**

- veled aydur ki binden gey işidün /anunçün siz **bile siz** kim ögür siz (SV.24,9)

e. Emir yoluyla gereklilik bildirir

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**

- tâ ola kim **sakınasız** yimekden içmekden cimâ' itmekden dahı tanrıdan **korkasız** (MC.71b.4)

f. *'-mAk için ...'* anlamında maksat bildirir ('ki' ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde)

1. kişi çokluk **-(y)AvUz / -(y)AlUm**

- yâhûz katına varavuz **ki** bundan çâre **soravuz** (Mrzb.55b.13); yâ mûsâ bize tanrıyı 'ayân göster biz sana **inanalum** (MC.36b.13)

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**

- anlara muhâlefet eylemen kim sonra peşîmân **olmayasız** (MC.99b.3)

3. kişi teklik **-(y)A**

- dillerinden kesdiler hep sözleri / tâ kim uyhuya **vara** gözleri (Aş.Paş.Hik.25); bular çok zârilık kıldılar ve minnet getürdiler bulara **daşıya** (Kelile.35r); hak te'âlâ hazretine nice tâ'at kılam kim tevbemi kabûl **ide** (MC.90b.11)

g. Tercih bildirir

1. kişi teklik **-(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm**

- senün etünden ogul **yiyeyin** mi yohsa sası dinlü kâfirün döşegine **gireyin** mi agah kazanun nâmûsını **sıdurayın** mı (DKor.D.53,4-5); hurmâ yeyicek sol yan dişümle **çeyneyem** (Tıb.Neb.47b.16)

ğ. Serbestlik verildiğini bildirir

2. kişi teklik **-(y)A sen**

- **gele sen** bunda sana nen garazum yok işidür sen / kala sen anda yavuzdur yalınuz kanda kalur sen (Mev.1,1)

h. Müsaade-icâzet bildirir

3. kişi teklik **-(y)A**

- hakkıyla ne iderse fermân şâhun **ola** (KVz.5b.17)

2. - s A

Şart bildirdiği sürece esas cümlenin yüklemi olamayan ve bu yüzden bir kip özelliği taşımayan **-sA** eki, sadece dilek-istek bildirdiği örneklerde asıl cümlenin yüklemi olabilmektedir.

a.Dilek-istek bildirir

1. kişi teklik **-sAm**

- gümişden elli kandili gör anda / gücüm yitse **iletsem** aŋa ben de (EMŞer.58); dédüm yâra kim dudagunı **emsem** / dédi dervîşe la'l olur mı emsem (Mec.Nez.108a.1); gönlinden geçdi kim 'acabâ 'arşuŋ ululugı ne kadar ola **uçsam görsem** diyü (MC.11a.12)

1. kişi çokluk **-sAvUz**

- gamzenüŋ zahmın görüp yoluŋda yüz **döndürsevüz** / hîç amân vérme ki senden tîg u bizden başlar (Mec.Nez.178a.3)

3. kişi teklik **-sA**

- kamu muhammed ümmetine okısa bizni du'âdan **unutmasa** inşaallah (Feraiz.60a.18);

b. Gereklilik bildirir (*'-sA gerek'* yapısında olanlarda)[5]

1. kişi teklik **-sAm**

- senüŋle meşveret **kılsam gerekdür** / bu derde çâreler **bulsam gerekdür** (Işk.3565)

2. kişi teklik **-sAŋ**

- bir kaç haslet birle ârâste **olsaŋ gerek** (Mrzb.64b.14)

3. kişi teklik **-sA**

- müslümânum diyen kişi şartı nedür **bilse gerek** / taŋrınuŋ buyrugın tutup beş vakt namâz **kılsa gerek** (Yun.Em.80,1)

3. KİŞİLER İÇİN ÖZEL EKLERLE YAPILANLAR

A. -g ı l [6]

2. kişi teklik

a. Dilek-istek bildirir

[5] "-sA gerek" kalýbý, aslýnda, Eski Türkiye Türkçesinde "gelecek zaman" için kullanýlan bir yapýdýr. Bergamalý Kadri (a.g.e. s.20-21) bu ekin gelecek zaman ifade ettiðini bildirmiþtir. "Gererlilik" için de kullanýlýr.

[6] Bu şeklin emir eki değil, "pekiştirme morfemi" olduğunu O.F. Sertkaya açaklamıştır (I. Uluslar Arası Türk Dili Kongresi, Türk Dil Kurumu, Ankara Eylül 1988 , tebliğ).

- aytdum iy pertev-i hak **dutgıl** elüm / hod ne el var ne ayak **dutgıl** yolum (Aş.Paş.Grb.175,11); bizi **dinlendürgil** ve kaygumuzı **gidergil** (Kıs.Enb.107); baŋa dübeyle zahmeti içün devâ **buyurgıl** (Tıb.Neb. 57b.2-3)

b. Emir bildirir

- beg eyitdi **eyitgil** (MC.33a.12); **vargıl otlagıl** didi devecük durdı gitdi (T.S.)(Yüz.Ha.264)

c. Duâ yoluyla istek bildirir

- kaçan abdest içün eline bardak alsa ol dahı hâl dilile eydür ilâhî bu kuluŋa uçmak bardakların rûzî kıl dir ve kaçan abdest alsa ol su dahı du'â kılur hâl dilile eydür bu kuluŋı kıldugı günâhlardan **arıtgıl** pâk eyle dir ve kaçan namâza tursa ol mescid dahı hâl dilile du'â kılur eydür ilâhî bu kulunuŋ sinini **nûrlandurgıl** (MC.69a.4-9)

ç. Tavsiye bildirir

- imdi gel 'akluŋı der gendüzüŋe / fikr idüben **bakgıl** gözüŋe (Aş.Paş. Grb.17,6); anı **algıl** dahı talak yirine **baglagıl** andan soŋra bir hokkaya **koygıl** agzını **berkitgil** (Tıb.Neb.49b.15-17)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- eger nâm ister iseŋ âhiretde / **yidürgil** hak yolına dünyâda nân (Çrh. 15); ve dahı kibr ü kîn **eylemegil** kim halk senden yigrenmesünler (MC.28b.7)

B. (- ∅)

2. kişi teklik

a. Dilek-istek bildirir

- kerem **göster** ki sultân-ı keremsin / kadem kıl rence kim kademsin (Hus.Şir.2935); tersâ didi ilkin sen **di** gördügüŋ (Aş.Paş.Hik.30); iy kişi **ko** beni gendü hâlüme (MC.87b.1);

b. Emir bildirir

- bir sâlih kişi bir câriye satun aldı meger ol câriye zâhidlerdendi efendisi eyitdi iy câriye bu gün **yun arın** (MC.58a.3)

c. Duâ yolu ile istek bildirir

- bizümle cümle îmân ehline hem / **rahmet eyle** bu dilde kalmasun gam (EMŞer.332); aydana ve diŋleyene yazana / **rahmet eyle** yâ ilâhî rabbenâ (Aş.Paş.Grb.306,39); ilâhî bu mü'min kula uçmak döşeklerinden rûzî **kıl** dir (MC.68b.12)

ç. Tavsiye bildrir

- imdi gel 'akluhı **der** gendüzüŋe / fikr idüben bakgıl gözüŋe (Aş.Paş.Grb.17,6)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- sini aldar bu dünyâ bîhaber sen / sözüm **işit** ögüdüm dut top elden (Çrh.24)

C. - (U)ŋ ~ - (U)ŋUz

2. kişi çokluk

Aslında **-(U) ŋ** eki 2. çokluk kişiyi göstermek için yeterlidir. Ayrıca **-(U)ŋUz** şeklinde genişletilmesi, saygı ve incelik ifadesi kazandırmak için olmalıdır. Bu yüzden, **-(U)ŋUz** kullanılışında, emir fonksiyonu beklenemez.

a. Dilek-istek bildirir

- halvâ geldi ortaya oturdılar / cuhûd eyder **işidüŋ** göŋül ne diler (Aş.Paş.Hik.18)

b. Emir bildirir

- **varuŋ avlaŋ getürüŋ** kurdı ele / yohsa teŋriden gele size belâ (ŞH. Yus.11,3); iy firişteler kullarumuŋ bu ni'metlerine ve sa'âdetlerine nazar **eyleŋ** dahı dünyâdaki hâlühe **bakuŋ** (MC.96a.9-10); aydur mere bâzirgânlar **varuŋ** iklîm iklîm **araŋ** (DKor.D.94,12)

c. Yalvarma yolu ile istek bildirir

- biz karaŋu sîn içinde yalıŋuz garîb miskîn dermânde ve 'âciz kalmışuz bizi **esirgeŋüz** ve bizüm mâllarumuzdan hayr u ihsân ve sadak virmek elümüzden gelmez bârî bizi hayr du'âyıla **aŋuŋuz** dirler (MC.77b.9-11)

ç. Tavsiye bildirir

- birbiriŋüzden **ayrılmaŋ** (Mrzb.8a.7); iy yârenler bu demüŋ kadrüŋ **bilüŋ** / günde yüz biŋ gez haka şükrin **kıluŋ** (Aş.Paş.Vsf.32); kaçan aşuŋuza siŋek düşse oŋa **baturuŋ** andan çıkarup **bıraguŋ** (Tıb.Neb.103a.1-2)
- kaçan aşuŋuza siŋek düşse aşa tamâm baturuŋuz iki kanadın bile andan çıkarup yabana **atuŋuz** (Tıb.Neb.91a.6-8)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- **koŋ** savaşı siz bugün şeytân başını **dögüŋ** / süd bigi u bal bigi hoş **karıluŋ** bir bir ile (SV.3,10)
- taŋrıdan **utanuŋuz** kim ölüm ihen yakındur (MC.98b.12);

e. Serbestlik verildiğini bildirir

- iy mü'minler **yiŋüz** kim halk toydugı vaktın siz aç olurduŋuz (MC. 76a./)

D. - sUn / - sUnlAr

3. kişi teklik **-sUn**

a. dilek-istek bildirir

- yine biti yazdı atasına biz bu işi bitürinçe atam sü dirsün bagdâza **salsun** (Behc.108); 'ışk hod ilçi dürür gelür saŋa / dir aŋa 'âşık olan **gelsün** baŋa (Aş.Paş.Fkr.12)

b. temenni bildirir

- bırakdılar yûsufı derin kuyu / kesdiler urganını **ölsün** diyü (ŞH. Yus.7,12); hak kazâdan **beklesün** dâ'im sizi (Vrk.Glş.9,27,508); yene katlanumadı eyitdi gözüŋüz kör **olsun** dostlarum beni götürüp uçdıgı-yiçün didi (Kelile.52r); aydıvirgil kim teŋri saŋa rahmet **kılsun** (Kıs. Enb.107); baŋa bir ögüt vir azacuk **olsun** (MC.98b.3)

c. tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- kelime gerek ki diri kala ölmeye cânı / bu yola **gelsün** ü **görsün** binümle ol yüzi (SV.10,11); dilerse ki dükeli halkdan güçlü ve kuvvetlü ola hak te'âlâya tevekkül **kılsun** didi (MC.98a.11)

3. kişi çokluk **-sUnlAr**

a. emir bildirir

- hak te'âlâ eyitdi bu dört ayı oruc **dutsunlar** (MC.54a.13); ol gögüŋ firişteleri baŋa vasiyyet itdiler kim yâ muhammed eyitgil ümmetüŋe kim hacâmet idici **olsunlar** (Tıb.Neb.80a.19)

b. dilek-istek bildirir

- tâ ki meydân ötesinde uzadu / bürke **kazsunlar** hoş anı düzedü (Vrk. Glş.11,15-601); şeyh eyitdi iy şâh buyur bir legençe getürüp suyıla **toldursunlar** (KVz.9a.4)

c. tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- yâ mûsâ ögütle kullarum bir iş **işlesünler** kim ben anları uçmaga givürem (Metin15,3); bizüm ardumuz basmaga gelürler leşkerlerin onı biz gelince pusıdan **çıksunlar** (KVz.29b.14)

ç. müsaade-icâzet bildirir

- üçer gün tahta geçüp pâdişâhlık **eylesünler** hüküm hükümât ellerinde olsun ne dilerse **eylesünler** (KVz.21a.5)

E. -sAŋA(nA)

2. teklik kişi

Bu ek, ETTk. araştırmalarında yer almaz. XVI. yüzyıl dilcilerinden Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-'Ulum adlı eserinde, önce -sAŋa, daha sonra da -sAŋanA eklerini şöyle verir[7]:

> "ve dahı vakt olur ki emr-i h€zırı bir yüzden dahı isti'm€l eylerler; €hirin hareketlü ise hareket üzre, s€kin ise sükun üzre ibk€ eyleyüp bir 'sAŋA' lafzın €hirine ziy€de eylerler; ***bil-seŋe***, ***oku-saŋa*** gibi. kaz€lik bunuŋ gibilerden murad SERZENİŞDİR, ya'ni BAŞA KAKMAKDUR, y€hud ARZDUR; ARZ ve TEVBİH ma'nası yukarıda bey€n olundı" (orijinal metin 43-44)
> "ve dahı emr-i h€zır bir yüzden dahı isti'm€l eylerler, ***bil-seŋene*** gibi, ***okı-saŋanA*** gibi. kez€lik bundan bir murad eylerler, ya'ni SERZENİŞ kasd eylerler, MÜBALAGA tarîki üzre" (orijinal metin 47)

ETTk. metinlerinde tespit edebildiğimiz örnekleri şunlardır:

---

7 Bergamalı Kadri (yayınlayan Besim Atalay), "Müyessiretü'l-'Ulum", Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1946, s. 31-33

a. Serzeniş yolu ile yönlendirme bildirir.

- ne kılupdur oglanlar işbu saŋa / bunları öldürmegi terk ***itseŋe*** (DMH.6a.6)
- budak eydür bunda l€f urup ne gürlersin, çün er dilersin varup babaŋı k€fir elinden ***kurtarsaŋanA***, on altı yıldur k€fir elinde dutsakdur didi (DKor.D.87.1)

İSTEK KİPİNİN HİKAYESİ

-(y)A (i-)d+kişi

1. kişi teklik **-(y)A (y~i-)dUm**
- ilâhî üzerüme kocam hakkı olmasadı gündüz dahı saŋa 'ibâdet **ideydüm** gice vü gündüz senüŋ kulluguŋda **olaydum** (MC.10b.12)

1. kişi çokluk **-(y)A (y~i-)dUK**
- kâlu belâ dinmedin kadimde **bileyidük** (Yun.Em.24,4)

2. kişi çokluk **-(y)A (y~i-)dUŋUz**
- nolayıdı benüm ivüme bir lahza **bakayıduhuz** (DKor.D.9,1)

3. kişi teklik **-(y)A (y~i-)dI**
- peygamber gibi kişi bizüm dahı atamuz **olaydı** (MC.88a.8)

3. kişi çokluk **-(y)AlAr (i-)dI**
- **bidüreydüm** halâyıka söz ile / görelerdi yaratganı göz ile (SV.İbt.79)

S o n u ç : Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilegelen "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini, ETTK.'de, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının, *ben* tarafından istenmesi" vardır. ETTK.'de, tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temennî vs. göstermek için kullanılmıştır. Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTk.'de *'nispeten'* emir (veya istek) için ayrı ek, gereklilik için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, ETTK.'de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir.

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSTEK KİPİ

	- (y)A	- sA	-GIl	-sAŋA / -sAŋAnA	HİKAYESİ
1.teklik	- (y)AvAn - (y)AvAm - (y)Am - (y)AyIn - (y)AyIm	-sAm	.....	--------	-(y)A (y~yI)dUm
1.çokluk	- (y)AvUz - (y)Alum	-sAvUz	.....	--------	-(y)A (y~yI)dUK
2.teklik	- (y)AsIn	-sAŋ	-GIl - ∅	-sAŋA -sAŋAnA	.....

2.çokluk	- (y)AsIz	.....	-(U)ŋ -(U)ŋUz	-------	-(y)A (y~yI)dUŋUz
3.teklik	- (y)A	-sA	-sUn	-------	-(y)A (y~yI)dI
3.çokluk	- (y)AlAr	.....	-sUnlAr	-------	-(y)AlArdI

TARANAN METİNLER VE KISALTMALARI

- **(Aş.Paş.Grb.)** Aşık Paşa, Garib-name
- S. Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, DTCF.Yay.9, Ankara 1977 (3.basım) s.259-273.
- **(Aş.Paş.Hik.)** Aşık Paşa Hikaye
- A.S.Levend, " Aşık Paşa'nın İki Mesnevisi Daha, Hikâye ve Kimya Risâlesi", TDAY 1954, s.265-276.
- **(Aş.Paş.Vsf.)** Aşık Paşa , Vasf-hal
- A.S.Levend, "Aşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi, Fakir-name ve Vasf-hal", TDAY 1953, s.205-255
- **(Behc.1)**: Behcetü'l-hada'ik fi Mev'izetü'l-hala'ik, 1
- S.Buluç, "Behcetü'l-hada'ik fi Mev'izetü'l-hala'ik'ten Örnekler", TDED VII/1-2, 1956, s.17-74
- **(Çrh.)** Ahmet Fakih, Çarhname
- M. Mansuroğlu, *Ahmet Fakih*, *Çarhname*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1956
- **(DKor.D.)** Dede Korkut Hikâyeleri, Dresten nüshası
- M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı, (Metin-Sözlük),* İstanbul 1986, Ebru Yayınları (3.basım)
- **(DMH.)** Dasitan-ı Maktel-i Hüseyin, Meddah Şazi
- (YAZMA: Süleymaniye Kütüphanesi Arşiv Numarası 805; Mikrofilim ve Fotokopi Servisi, Fotokopi No: 69)
- **(EMŞer.)** Ahmet Fakih, Evsafı Mesacidi'ş-Şerife
- H. Mazıoğlu, *Ahmet Fakih, Kitabu Evsafı Mesacidi'ş-Şerife*,TDK. Ankara 1974
- **(Feraiz)** Feraiz Kitabı
- Ş. Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu", TDAY 1973-1974, s.59-157.
- **(Harname)** Harnâme
- F.K. Timurtaş, *Şeyhi'nin Harname'si*, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1971.
- **(Hus.Şir.)** Husrev ü Şirin
- F.K. Timurtaş, *Şeyhi ve husrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin),* İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1980.
- **(Işk.)** Işk-nâme
- S. Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme*, DTCF.Yayınları Ankara 1965
- **(Kelile)** Kelile ve dimne
- S. Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, DTCF.Yay. Ankara 1977 (3. basım) s.274-291.
- **(Kıs.Enb.)** Kısasu'l-Enbiya
- N.Hacıeminoğlu, "Sa'lebi'nin Kısasu'l-Enbiyasının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi", TDED, XI, 1961, s.47-66.
- **(KVz.)** Kırk Vezir Hikâyeleri
- G. Gülsevin, *Kırk Vezir Hikâyeleri*, DTCF. Türk Dili Bölümü Bitirme Tezi,Ankara 1983.
- **(MC.)** Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne
- G. Gülsevin, *Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 1989, C.I-II, VIII+929 s.
- **(Mec.Nez.)** Mecmu'atü'n-Nezâir
- M. Canpolat, *Mecmu'atü'n-Nezâir*, TDK.Yay. Ankara 1982
- **(Mev.1)** Mevlana Celaleddin Rumî, 1.
- M. Şerafeddin, "Mevlana'da Türkçe Kelime ve Türkçe Şiirler", TM.IV, İstanbul 1934, s.161-168.
- **(Mrzb.)** Marzuban-name Tercümesi
- Z. Korkmaz, *Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name (İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)* DTCF. Yay. Ankara 1973.
- **(SV.İbt.)** Sultan Veled, İbtida-name
- M. Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s.10-17
- **(SV.I,II,...XXVIII.)** : Sultan Veled, Manzumeler
- M.Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s.30-42.
- **(ŞH.Yus.)** Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha
- D.Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha*, İstanbul 1946.
- **(Tıb.Neb.)** Ahmed-i Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî
- Ö. Çağıran, *Ahmed-i Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 1992, C.I-II, VIII+929 s.
- **(Vrk.Glş.)** Dâstân-ı Varka ve Gülşâh
- H. Dolu, 'Dâstân-ı Varka ve Gülşâh'ın Fiil Çekimi', TDAY 1954 (2. baskı), Ankara 1988, s.221-231
- **(Yun.Em.)** Yunus Emre Divanı
- F.K.Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Tercüman 1001 Temel Eser, S.1 İstanbul 1972